

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan

*

Işıl Özbay Tarhan¹
ORCID: 0000-0002-9412-6346

Şerife Geniş
Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan
Ankara, 2020, Nika Yayınları

Yetmişli yıllarda başlayan neoliberalleşme süreci, 2008 krizinden itibaren yeni bir aşamaya geçti. Bir yandan piyasa hakimiyeti ivme kazanırken diğer yandan devletin neoliberal politikaları hayata geçirmek için giderek otoriter bir karakter kazandığı bu sürecin en belirgin etkileri kentlerde ortaya çıktı. Piyasa koşullarının giderek dizginlerinden boşalmasıyla toplumsal eşitsizliklerin derinleştiği kentler, neoliberalizme karşı gelişen toplumsal hareketlerin de başlıca zemini oldu. Neoliberalizmin farklı yerelliklerde farklı biçimlerde hayata geçtiğine yönelik zengin literatürü destekler biçimde, Türkiye bu süreci kendine özgü koşullar içinde deneyimledi. 1980'lerden itibaren neoliberal bir dönüşüm içine giren Türkiye'nin, AKP iktidarı eşliğinde geçirdiği 2008 sonrası dönem, neoliberalizm ile İslamcı ideolojinin ortaklığı ile şekillenirken Türkiye kentleri büyük bir yıkım-yeniden yapım faaliyeti ile hızla dönüşmeye başladı. Bugün hala etkilerine maruz kaldığımız bu dönüşümün ne şekilde gerçekleştiği, hangi sonuçlara yol açtığı can alıcı araştırma sorunları olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Şerife Geniş tarafından derlenen *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan* isimli kitap; bu ihtiyaca bir yanıt olarak otoriter neoliberalleşme sürecinin Türkiye kentlerindeki etkilerini mercek altına alan makaleleri bir araya getiriyor. Kitaptaki makaleler; 2000 sonrası kentleşme politikaları ile mekanın meta-laşması, neoliberal kent politikalarının en önemli araçlarından biri olan kentsel dönüşüm süreçlerinde yerel aktörlerin etkileri, Suriyeli göçmenlerle aynı mahallelerde yaşayan alt gelir grupları arasında yaşanan gerilimler, AKP dönemi

¹ Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyoloji Programı.
E-mail: isilozbay@gmail.com

sosyal konut politikaları, yine bu dönemde inşa edilen Osmanlı taklidi camiler, piyasalaşan kent-gıda ilişkileri, post-politikleşmenin yerel yönetimlerdeki izdüşümleri, neoliberal kentleşme sürecinde şehir plancılarının mesleklerine yönelik tutumları ve Gezi Direnişi'ndeki yaratıcı protesto biçimleri gibi Türkiye'de neoliberal kent politikalarıyla ortaya çıkan pek çok olguyu ampirik veriler ışığında ele alırken bu sürecin yol açtığı ekonomik, siyasal, kültürel ve öznel dönüşümleri gözler önüne seriyor.

Giriş bölümünde Şerife Geniş kitaptaki makalelerin genel çerçevesini oluşturan, neoliberalizmin 2008 krizi sonrası dönüşümüne ve bunun Türkiye'de AKP iktidarı dönemine denk düşen yansımalarına odaklanıyor. Geniş'e göre; 1970'lerden itibaren devletin denetiminden bağımsız piyasaların toplumsal düzenin her alanını hakimiyeti altına almasıyla yükselen neoliberalizm, 2008 finansal krizinden sonra yeni bir aşamaya geçti. Mülksüzleşmenin, yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşmesi ile sonuçlanan kriz sonrası toplumsal muhalefeti baskılamak, serbest piyasa hakimiyetini yaygınlaştırmak için daha vahşi politikaları uygulamaya başlayan "başka türlü bir devlet" ortaya çıktı. Geniş; yasaları ihlal eden, illegalleşmeyi ve enformelleşmeyi kurumsallaştıran bu baskıcı ve otoriter devlet yapısı için Bruff'un ortaya koyduğu "otoriter neoliberalizm" kavramını kullanır. Sermayenin ve politik güç odaklarının egemenliğini sürdürbilmeleri için kamuoyunun karar alma süreçlerine demokratik katılımını engellemeyi hedefleyen otoriter neoliberalizmin başlıca stratejileri; muhalif gruplara karşı baskıcı devlet aygıtlarını harekete geçirmek, devleti aşırı siyasileştirip merkezileştirirken toplumu ekonomikleştirerek ve teknokratikleştirerek siyasetsizleştirmek, otoriter politikaları meşrulaştırmak için kültürel ve politik ayrışma hatlarını keskinleştirmek, kentsel mekanı spekülâtif sermaye birikiminin ve topluma, bireye yönelik biyopolitikanın aracı haline getirmektir.

Geniş; otoriter neoliberalizmi hedef alan kitlesel isyanların kentlerde ortaya çıktığına, kriz sonrası dönemde gerçekleşen protesto hareketlerinin tamamının kentsel hareketler olduğuna dikkat çeker. Bunun nedeni; eğitim, sağlık, konut gibi kolektif hizmetlerin piyasalaşması ve finansallaşması; belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi; kentsel mekânın spekülâtif yatırımlara açılması; geçici istihdam, mülksüzleştirme, soylulaştırma ve sosyo-mekansal ayrışmanın desteklenmesi; kamusal alanların ortadan kaldırılması ve gözetim altına alınması; kent yönetiminin teknokratikleşmesi gibi politikalarla biçimlenen kentlerin neoliberal hegemonyanın tesisinde başat unsurlar haline gelmiş olmalarıdır.

Otoriter neoliberalleşmenin ve neoliberal kentleşmenin bağlama ve ölçüğe göre çeşitlilik gösterdiğini belirten Geniş, 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin seksenlerden itibaren başlayan neoliberalleşme sürecinin açtığı alana yerleşerek neoliberal İslamcı bir projeyi hayata geçirmeye çalıştığını vurgular. Bu çerçeve-

de 2002'den 2008'e kadar 'İslamcı neoliberal popülizm' çizgisinde ilerleyen AKP, 2008 sonrasında 'İslamcı otoriter neoliberalizm' dönemine geçmiştir. Geniş'e göre; bu süreci analiz ederken AKP iktidarının toplumsal, mekânsal yapıyı sadece ekonomi-politik düzeyde değil; kültürel, ideolojik ve öznel düzeylerde de biçimlendirdiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kitapta derlenen makaleler tam da bu perspektiften, AKP döneminde mekanın neoliberal dönüşümünü, yapısal dinamiklerden öznel süreçlere uzanan farklı ölçekler üzerinden ele almaktadır.

Kitabın ilk makalesi; 2000 sonrası kentleşme politikalarının genel bir çerçevesini sunmasıyla kitaptaki diğer makalelere tarihsel bir altlık oluşturan Esra Kaya Erdoğan'ın "Maltepe Karyesinden Maltepe'ye: İnşaatın, Sermayenin ve Kentsel Hareketlerin Odağı" isimli çalışması, Maltepe'nin yerel ölçeği üzerinden Türkiye kentleşmesindeki makro eğilimlerin izini sürer. Farklı dönemlerin sürekliliği ile tanımlanabilen Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası kentleşme süreçlerinden başlayarak özellikle mekanın dönüşümünde bir kopuşu temsil eden AKP'nin iktidara geldiği 2002 sonrası döneme odaklanır.

Osmanlı döneminde bir Rum balıkçı köyü, Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un bir sayfiye semti olan Maltepe'de; 1950'lerden itibaren sanayileşme ve emek gücünün kentlere göçüyle başlayan hızlı kentleşme süreciyle birlikte yeni yerleşim alanları oluşmaya başlamış; orta sınıf apartmanlarıyla ve emekçilerin kurduğu gecekondu mahalleleriyle biçimlenen bir kentsel doku ortaya çıkmıştır. 1980'lerde izlenen liberal ekonomik, siyasal ve kentsel politikalar doğrultusunda kaçak yapılaşmanın hız kazanmasıyla semtte kalan son boş araziler, bostanlar ve kamusal alanlar da yapılaşmaya açılmıştır.

2000'li yıllardan itibaren dev ölçekli inşaat yatırımları ve kentsel dönüşüm projeleri ile köklü bir değişim sürecine giren Maltepe, 2004 yılında hazırlanan E5 Kuzeyi Nazım İmar Planı ile karşı karşıya kaldıkları kentsel dönüşüme karşı Başbüyük ve Gülsuyu- Gülsusu Mahallelerinin verdikleri mücadeleyle ülke gündeminde yer bulmuştur. Yine aynı dönemde Kadıköy'deki Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi nedeniyle evleri yıkılan ve İstanbul'da ucuz konut arayışında olan insanların bölgeye akın etmesiyle yapılaşmanın hız kazandığı semtin bir başka yoksul mahallesi olan Fındıklı, yeni yoksulluk biçimlerinin sahnelerinden biri haline gelmiştir.

Savunmasız, yoksul emekçilerin yaşadığı gecekondu bölgelerinde Büyükşehir Belediyesi-TOKİ-İlçe Belediyelerinin iş birliğiyle gerçekleşen mekânsal dönüşüm sürecine, 2012 yılında çıkarılan 6306 Sayılı Afet Dönüşüm Yasası ile eski orta sınıf mahallelerdeki bina bazlı yenilemeler eşlik etmiş; eski yapıların yıkılıp yenilerinin yapılmasının teşvik edildiği bu dönemde Maltepe'de de büyük bir yıkım ve yeniden inşa faaliyeti başlamıştır.

2006 yılında star mimarlardan Zaha Hadid'in Kartal için kentsel dönüşüm projesi hazırlaması ve 2011 yılında Kartal'ın Merkezi İş Alanı olacağına dönemin başbakanı tarafından açıklanmasıyla Kartal-Maltepe hattında spekülasyon bir değerlendirme başlamış, Maltepe lüks toplu konutların ve orta-üst gelir grubunun tüketim tercihlerine, yaşam tarzlarına yönelik AVM, iş merkezi, eğitim kurumları, hastaneler gibi mekanların yaygınlaştığı bir bölge haline gelmiştir. 2012 yılında uygulanmaya başlanan Maltepe Dolgu Alanı Projesi tüm bu yıkımdan yeniden yapım faaliyetinin önemli bir çıktısı olan molozların başka inşaat yatırımlarının konusu olmasının, kıyılarda dolgu alanlarının yapılması yoluyla moloz sorununun kamu finansmanı ile çözüme kavuşturulmasının örneklerinden biri olmuştur.

Kaya Erdoğan, Maltepe'nin özellikle 2000'li yıllardan itibaren geçirdiği mekânsal dönüşümünü aktarırken bu süreçte Türkiye'deki tüm kentleri etkisi altına alan iktidar mekanizmalarının mekana müdahale biçimlerini, mekânsal dönüşümün sınıfsal, ekolojik, toplumsal bağlamlarını ve kentte yaşayanların bu dönüşümlere karşı verdikleri mücadeleleri Maltepe örneğinden hareketle, yerelin içinden bakarak gözler önüne sermektedir.

"Neoliberal Kentsel Politikalar ve Sosyal Ayrışma: Yabancı Korkusu mu, Yabancılaşma mı? Güvenlik sorunu mu, Güven(ce)sizlik mi?" isimli makalesinde Neslihan Demirtaş-Milz; son yıllarda yoksul sınıfların yaşam alanlarında ortaya çıkan gerilimlerin nedenlerine odaklanır. Bu tür gerilimlerin yerleşik grupların Suriyeli göçmenlerin varlığından duydukları kaygılardan kaynaklandığı yönündeki görüşlerin düşük gelir gruplarını homojen bir bütün olarak ele aldığını belirten Demirtaş-Milz, sorunu sadece kültürel farklılıklar üzerinden okumanın derindeki yapısal nedenleri gözden kaçırmamıza sebep olacağını ileri sürer. Bu çerçevede İzmir Basmane Patlıcanlı Yokuşu'nda gerçekleştirdiği, Suriyeliler ve farklı zamanlarda farklı bölgelerden göç etmiş olan kişilerle yaptığı derinlemesine görüşmelere dayanan alan araştırmasında; yaşanan gerilimlerin Suriyeli göçünün çok daha öncesinden, zorunlu göç dalgasının yaşandığı ve gecekonduların ticarileştiği 1990'lardan bu yana uygulanan neoliberal politikaların etkilerinden kaynaklandığını ortaya koyar. Bu bağlamda, mahalleliler arasında gerilimin artmasında Suriyeli göçmenlerin bölgeye yerleşmesinin neden değil, sürecin geldiği son nokta olduğunu belirten Demirtaş-Milz'e göre asıl mesele; sosyal devlet politikalarının zayıflaması, yerelde sosyal yardım politikalarının enformelleşmesi ve siyasallaşması, kentsel dönüşüm uygulamaları ve kentsel dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği "sosyal damgalanma" politikalarının yol açtığı bir paylaşım sorunudur.

Çalışma alanı olan Patlıcanlı Yokuşu; tarihi, kültürel bir sit alanı olarak tümüyle bir kentsel dönüşüme maruz kalmamış; ancak 1990'lardaki göç olgusu,

artan işsizlik ve yoksullukla birlikte ilişkilerin bozulmasıyla bölgede yaşayan yerleşik göçmenler bölgeyi terk etmiş, evlerini yeni gelen göçmenlere kiraya vermiş, böylece fiziksel ve sosyal koşulları kötüleşen bölge giderek enformel bir çöküntü alanına dönüşmüştür. Neoliberal politikaların sosyal dayanışmayı zayıflattığı koşullarda, Suriyelilerin mahalleye taşınmasıyla 1990'larda zorunlu göçle gelen yoksul Kürt göçmenlerin yaşam şartları iyice ağırlaşmıştır. Ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yaşadığı bölgede sosyal yardımların siyasallaşması; bir yandan ilk gelen Kürt göçmenlerin sonradan gelenlerden kendilerini politik olarak ayrı tutmasına, diğer yandan yoksul Kürtlerin kendileriyle kıyasladıkları Suriyelilerden rahatsızlık duymasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte bölgede kentsel dönüşüm uygulaması yapılmamış olmasına rağmen çevredeki kentsel dönüşüm süreçlerinde yerel yönetimin kolektif direnişleri engellemek için uyguladığı enformel stratejilere tanık olan mahalleli-lerde oluşan kaygı, aralarındaki dayanışma duygusunu zedelemektedir. Ayrıca iktidar mekanizmalarının kentsel dönüşümü meşrulaştırmak için başvurduğu sosyal damgalama söylemi enformel yerleşim alanlarında yaşayan yoksul kitleler tarafından içselleştirilmekte, mahallelerinin bozulduğu yönünde bir algı geliştiren insanlar bu bozulmadan diğer göçmen grupları sorumlu tutmakta ve yaşam alanlarına olan aidiyetlerini kaybetmektedir. Özellikle Suriyelilerin yerleşmesiyle mahalledeki bakımsız konutların kiralalarının yükselmesi yerleşik grupların Suriyeli göçmenlere karşı tavır almasına sebep olmaktadır. Gecekondu-ların ticarileşmesi sürecinin bir devamı olan enformel emlak piyasalarındaki bu gelişmelerin neoliberal kent politikalarının etkileriyle biçimlendiği gerçeği gözden kaçmaktadır.

Yereldeki gerilimlerin makro süreçlerle karşılıklı etkileşimini ortaya koyan Demirtaş-Milz; yerleşik göçmenlerin Suriyelilerle yaşadıkları gerilimleri, kültürel olarak homojen olan iki grup arasındaki çatışma olarak görmek yerine, refah devletinin çökmesi ile birlikte devletin sosyal politikalarındaki neoliberal dönüşümün sonuçları ve hızlandırıcısı olarak okumak gerektiğini ileri sürer.

Tuna Kuyucu "Türkiye'de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu" isimli makalesinde; neoliberal politikaların geçmişte olmadığı kadar hız kazandığı AKP hükümeti döneminde, eş zamanlı olarak sosyal politika harcamalarının da artmış olmasının bir çelişki olmak yerine kapitalist piyasa ilişkilerini derinleştiren bir unsur olarak işlev gördüğüne dikkat çeker. Bu bağlamda 2001 sonrası sosyal konut politikalarına odaklanan Kuyucu; bu politikaların (1) inşaat sektörünü ve gayrimenkul piyasalarını destekleyerek büyümeyi sağlamak, (2) alt gelir gruplarının mülklerini üst gelir gruplarına aktarmak ve (3) enformel yerleşimlerde yaşayan insanları formel piyasalara entegre etmek şeklinde başlıca üç işlevi yerine getirdiğini ileri sürer. AKP döneminde yeniden yapılandırılan

TOKİ'nin ve neoliberal kent politikalarının başlıca araçlarından biri olan kentsel dönüşüm uygulamalarının bu sürecin başlıca mekanizmaları olduğunu belirten Kuyucu; İstanbul'daki ilk kentsel dönüşüm projesi olan Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projeleri'nin ekonomik ve sosyal sonuçlarını, bu mahallelerden TOKİ'nin Bezirganbahçe'de inşa etmiş olduğu konutlara taşınmak zorunda kalan insanlarla yaptığı görüşmeler ışığında ortaya koyar.

Kuyucu'ya göre; AKP döneminde kamu arsalarını özel şirketlere satma, bu arsaları planlama, kamu özel ortaklığıyla kar amaçlı konut geliştirme gibi olağanüstü yetkilerle donatılan ve girişimci bir anlayışla çalışan TOKİ'nin ürettiği sosyal konutlar Türkiye'de alt gelir grubundan pek çok ailenin alım gücünü aşmakta, orta gelir grubuna hitap etmektedir. Dolayısıyla ödenebilirlik, mülkiyet güvencesi, spekülatif fiyat artışlarının engellenmesi ve konutlarda yaşayanların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmeleri gibi, bir sosyal konuttan beklenen niteliklere sahip olmayan bu konutların gerçek bir sosyal politikanın ürünü olduğu söylenemez.

Nitekim Kuyucu'nun Bezirganbahçe'deki TOKİ konutlarına yerleşen kişilerle yaptığı görüşmeler, sosyal konut adı altında üretilen konutların alt gelir grupları üzerinde yarattığı sosyo-ekonomik tahribatı gözler önüne sermektedir. Formel konut ekonomisine dahil olarak yeni sahip oldukları konutlar için TOKİ'ye borçlanan insanların buna ek olarak gecekondulu mahallelerinde enformel olarak eriştikleri elektrik, su, ısınma gibi hizmetler ücretli hale gelmiş, ulaşım masrafları iki katına çıkmıştır. Bu durumun yarattığı ekonomik güçlüğü baş edebilmek için aileler çocuklarını okuldan alıp çalıştırmak zorunda kalmışlardır. Hem giderlerin artması hem de toplu konut alanında ailelerin birbirleriyle karşılaşacakları kamusal alanların olmayışı önceki mahallelerinde kurdukları sosyal destek ağlarının parçalanmasına neden olmuştur. Ayrıca, kentsel dönüşüm projesi kapsamında satın alınan konutun bir yıl sonra satışına izin verilmesiyle, birden fazla eve sahip olanlar evlerini piyasa değerinden satma ya da kiraya verme olanağına sahip olmuş, ancak masrafları karşılayamayan yoksul aileler evlerini satıp daha ucuz semtlere taşınmak zorunda kalarak barınma güvencelerini tümüyle yitirmişlerdir.

Kuyucu'ya göre; alt gelir grubundan üst gelir grubuna mülk transferi yaparak toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren AKP dönemi sosyal konut ve kentsel dönüşüm politikaları; bu projeleri uygularken devletin şiddet kullanması, kentli yoksullar arasındaki bölünmüşlük, mülk sahipliği yoluyla sınıf atlama arzusu gibi sebeplerden her şeye rağmen geniş bir toplumsal kesim tarafından destek bulmaktadır.

“Benzer Süreçler, Farklı Sonuçlar: Kayseri, Denizli, Malatya’da Kentsel Dönüşüm Projelerinin Karşılaştırmalı Analizi” isimli makalelerinde Didem Danış

ve Tuna Kuyucu; Malatya, Kayseri ve Denizli’de özelleştirilen Sümerbank fabrika alanlarının dönüşüm öyküleri üzerinden neoliberalleşme sürecinin farklı yerelliklerde farklı sonuçlara yol açabilen olumsal, heterojen doğasına ilişkin teorik tartışmalara ampirik bir katkı sunmayı amaçlar. “Kentsel rejim” ve “yönetişim” kuramları çerçevesinde yerel aktörlerin kurdukları koalisyonların ve merkezi hükümetle geliştirdikleri ilişkilerin neoliberal kent politikalarının hayata geçmesindeki belirleyici rolüne dikkat çeken Danış ve Kuyucu’ya göre; kentlerin mekânsal ve ekonomik dönüşümleri küresel ekonominin yapısal eğilimlerinin doğrudan tezahürleri değil, yerel politik ve ekonomik aktörlerin etkileşimleri ve eylemleri ile biçimlenen süreçlerdir.

Bu bağlamda her üçü de buldukları bölgelerde ekonomik güç merkezleri olan ve AKP’li belediye başkanları tarafından yönetilen Denizli, Kayseri ve Malatya’da Sümerbank fabrikalarının 2000’li yıllarda gerçekleşen kentsel dönüşüm süreçlerinin karşılaştırılmasında ortaya çıkan birbirinden farklı sonuçlar dikkat çekmektedir. Ekonomik, sosyal ve demografik açıdan birbirine çok benzer olan Denizli ve Kayseri’de dönüşüm süreçleri sonucunda, Denizli’de kar amaçlı bir proje gerçekleşirken Kayseri’de fabrika alanı kamu yararına tahsis edilmiştir. Malatya’da da kar amaçlı bir proje uygulanmıştır, ancak Denizli’deki kar amaçlı projenin başarısızlığa uğramış olmasına karşın, Malatya’daki proje ticari başarı elde edebilmiştir.

Danış ve Kuyucu’ya göre; benzer dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan farklı sonuçlar yerel aktörlerin rolünü ortaya koymaktadır. Dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün memleketi olan Kayseri’de fabrika alanının cumhurbaşkanının kendi adını taşıyan üniversiteye tahsis edilmesinde yerel politik ve ekonomik aktörlerin merkezi iktidar karşısındaki itaatkar tavrı etkili olmuştur. Ayrıca alanın bir grup genç mimar tarafından uluslararası bir kuruluşa modern mimarlık mirası olarak tescil ettirilmesi de dönüşümün kar amaçlı olmasını engelleyen olumsal faktörlerden bir diğeridir. Kayseri’deki gibi yerel aktörlerin merkezi hükümetle güçlü ilişkiler kurduğu bir kent olan Malatya’da ise 33 yerel firmanın bir araya geldiği Malatya Girişim Grubu tarafından bir proje gerçekleştirilmiş, yerel ve merkezi yönetimin desteğini alan proje ticari başarı kazanmıştır. Ancak Malatya ve Kayseri’deki politik bütünlük ve ekonomik koordinasyona sahip olmayan, kent yönetiminde muhalif grupların belirli bir ağırlığının hissedildiği Denizli’de İstanbullu bir gayrimenkul firması tarafından uygulanan proje, merkezi iktidarla ilişkileri zayıf olan yerel aktörlerin projeyi desteklemek amacıyla merkezi kaynakları harekete geçirememesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Danış ve Kuyucu’ya göre, birbirine benzer üç kentte, benzer nitelikteki üç kentsel dönüşümün farklı şekillerde sonuçlanmasının ve özellikle fabrika mül-

kiyetinin kamuda kaldığı Kayseri örneğinin “kuraldışı”lığının göstermiş olduğu şey, neoliberalleşme sürecinin en sert biçimlerinde bile yerel aktörlerin eylemlerinin beklenmedik sonuçlar doğurabilecek olmasıdır.

“Türkiye Kent Siyasetinin Post-politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projei Habitusu İçin Adana’da Bir Durak” başlıklı makalesinde Ulaş Bayraktar özellikle 1980’lerden itibaren Türkiye kent siyasetine hakim olan post-politikleşme sürecine odaklanır. Belediyecilik anlayışının bir takım ilke ve değerler, yaşam kalitesi, sosyal adalet gibi hedeflerden ziyade, gözle görülen somut projeler üzerinden tanımlandığı bu dönemi analiz etmek için Grenoble Ekolü’nün referansiyel yaklaşımı ve Bourdieu’nun habitus kavramına başvurur. Bu bağlamda Türkiye’de yerel siyaset alanının post-politikleşmesinin “hizmeti esas alan kamu politikası referansiyeli” ve onun failleşmiş biçimi olan “projei belediye başkanlığı habitusu”nun birbirlerini karşılıklı olarak üretmeleri ile gerçekleştiğini öne süren Bayraktar, bu etkileşimi Adana’da uzun bir dönem belediye başkanlığı yapmış olan Aytaç Durak örneği ile somutlar.

Referans çerçevesi kavramı yerel siyaseti aktörlerin eylemlerine indirgeyen yaklaşımlara karşı, makro düzeyde yapılanan bir kavram çerçevesinin etkilerine dikkat çeker. Buna göre yerel düzeyde aktörlerin tutumlarını belirleyen tercihleri genel bir kamu politikası çerçevesinde biçimlenir. Ancak kent siyasetindeki aktörlerin eylemlerinde tamamen özgür olmamakla birlikte sadece yapısal dayatmalarla da hareket etmediklerini belirten Bayraktar, yereldeki aktörlerin davranışlarını açıklamak için yapı ve failin karşılıklı etkileşimine dayanan habitus kavramını önerir.

Referans çerçevesinin değerler, normlar, algoritmalar, imgeler üzerinden hayata geçtiğini vurgulayan Bayraktar’a göre, Türkiye kent siyasetini belirleyen referansiyelin temel değerleri, tüm Cumhuriyet dönemi boyunca Türk siyasetinin meşruiyet kaynağı olan bir “hizmet mitosu”na dayanır. Hizmeti odağa alan değerlerin ortaya çıkardığı işletmecilik normu, daha büyük ölçekte daha ekonomik ve etkili hizmet verileceğini ilke edinen bir ölçek ekonomisini esas alır. Bu genişleme arayışları parçalı olmayan, yetkilerin tek elde toplandığı bütünlüştürmüş bir büyükşehirleşme algoritmasını uygulamaya koyar ve nihayet çılgın proje imgeleri bu ardışık mekanizmanın birer propaganda aracı olarak boy gösterir. Tüm bu unsurlar yerelde merkezileşmeyi ve yetkileri tek elde toplayan bir belediye başkanı figürünü ortaya çıkarmaktadır. Bayraktar’a göre, Adana’da uzun yıllar belediye başkanlığı yapan Aytaç Durak; “belediyeyi kendi şirketi gibi yönetme”, yasaların boyunduruğundan kurtulup yönetimde hız, serbestlik ve kararlılıkla hareket etme, karar ve uygulamalarda tek söz sahibi olma gibi eğilimleriyle “projei başkanlık habitus”unun çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

Ekonomik verimliliği kamu yararının ölçütü olarak ortaya koyan neoliberal politikaların, yukarıdan dayatmalar yerine karmaşık ve içkin mekanizmalar üzerinden toplumsallaştırıldığını belirten Bayraktar; Türkiye’de hizmet mitosuna dayanan projeci başkanlık habitusu ile hayata geçerken yerel kurum ve süreçlerin siyasal doğasını aşındıran post-politikleşme olgusunun yine de mutlak bir hakimiyete sahip olmadığına, farklı toplumsal kesimler tarafından dirençle karşılandığına dikkat çeker.

Ayşe Çavdar “Kutsal Hırsın Beton Gölgesi: Çamlıca Camii Neyin Anıtı?” isimli makalesinde, Çamlıca Camii üzerinden AKP döneminde inşa edilen devasa büyüklükteki camilerin bizlere ne anlattığını sorgular. Çamlıca Camii’nin, tıpkı 2000’lerde yapılan Güneysu’daki Kibledağı Camii ya da saray bahçesindeki Millet Camii gibi, cami geleneğindeki mütevazılık, akılcılık gibi niteliklere sahip olmadığını ileri süren Çavdar, bu camilerin hiçbirinin bir cemaate ev sahipliği yapmak için inşa edilmediğine dikkat çeker. Hatta Çamlıca Camii ve bu dönemde yapılan diğer pek çok cami var olan cemaatleri yerinden edip ortak hatıralarını yok etmek pahasına yükselmektedir. Bu çelişkinin esasen İslamcı ideolojiye içkin olduğunu belirten Çavdar’ a göre İslamcılık ancak İslam’ın yerine geçerek İslam’ın kendisine sağlayacağı siyasi meşruiyeti tekeline alabilmektedir. Zira İslamcılığın iki temel hedefi; “İslam adına dünyaya hakim olmak ve dünyaya hakim olabilmek için İslam’a egemen olmak”tır. Dünyaya hakim olma saikiyle neoliberalizmle ittifak kuran İslamcılık; neoliberal politikaları hayata geçirmek için halka karşı şiddet kullanmaktan çekinmeyen devletin imdadına yetişmiş, ona bir meşruiyet zemini sağlayarak piyasa endeksli devlet aklının yaşam alanlarını sömürgeleştirmesine hizmet etmiştir.

Çavdar’a göre; cemaati bertaraf etmek için araçsallaştırılan ve böylece siyasal hayatın yerini alması amaçlanan, AKP iktidarının inşa ettiği bu camiler de basitçe dini-seküler çatışması ekseninde hegemonik semboller olarak değerlendirilmenin ötesinde, neoliberal kent politikalarının birer parçası olarak okunmalıdır. İslami müşterekte birleştikleri iktidarın kendilerine siyasal güç ve ekonomik refahtan pay vereceği beklentisi ile bu yerinden etme sürecine sessiz kalan dindar kesimler, neoliberal politikaların mağdurları değil kazananları arasında yer alacaklarını umsalar da, cemaatleri dağıtılan dindarların başına gelenlerin Yırcalı köylülerin, Sulukuleli Romanların, Ayazmalı gecekonducularının başına gelenlerden temelde bir farkı yoktur.

Nitekim Çamlıca Camii projesinin çevre düzenlemesi kapsamında bölgedeki dört mahallenin yıkılıp yerine “Osmanlı mahalleleri”nin kurulması gündeme geldiğinde, bu mahallelerde yaşayanların çoğunun AKP seçmeni olması sonucu değiştirmemiştir. Zira yasal mevzuata aykırılığına, İstanbul’un tarihi kimliğine zarar verecek olmasına ilişkin kamuoyundan gelen tüm eleştirilere

rağmen yapımına başlanan Çamlıca Camii; bir cemaate ibadet yeri olmaktan ziyade her yerden görülen, “evlerin camlarına yansıyan” bir temsil olarak tasarlanmıştır. Ancak Çavdar’a göre, AKP döneminde yapılan diğer pek çok cami gibi, Osmanlı mimarisinin kötü bir taklidi olmanın ötesine geçemeyen Çamlıca Camii, heybetiyle iktidarın gücünü ve meşruiyetini pekiştirmesi beklenirken, tamamlandıktan sonra İslamcı ideolojinin güçsüzlüğünün ve çelişkilerinin simgelerinden biri haline gelişmiştir.

Candan Türkkan “Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi” adlı makalesinde neoliberalleşme sürecinde Türkiye kentlerinin geçirdiği dönüşüme bağlı olarak iase politikalarındaki değişimi ve bunun kentli bireylerin özellikleri üzerindeki etkilerini tartışır. Özellikle 1980 sonrası küresel sermayenin kentlere girişiyle gıda tedarik zinciri de dönüşüme uğramış, farklı yaşam tarzları ve tüketim tercihlerine yönelik çok çeşitli gıda alışveriş mekanları ortaya çıkmıştır. Küresel trendlerin takip edilmesini ve bireylerin tercihlerinin daha ortaya çıkmadan tespit edilmesini gerektiren bu dönemde, gıda üretimi ve dağıtımı bir kentin doyurulmasından ziyade farklı tüketici taleplerine yanıt verilebilmesi meselesi haline gelmiştir. Bu piyasalaşma sürecinde gıda tedarik zinciri giderek artan parçalara bölünüp her parça ayrı ayrı metalaşmaktadır. Ayrıca artan iş bölümüne paralel olarak, artan risklerle zincirdeki her bir aktörün tek başına başa çıkması beklenmektedir. Üstelik risklerin gıdanın kullanım değeri üzerinden değil, değişim değeri üzerinden tanımlanmasıyla; beslenme gibi bir alanın insanların yaşamları için hayati öneminin üstü örtülmektedir.

Gıda tedarik zincirinin farklı aşamalarda birbiriyle ilişki içindeki çeşitli aktörlerden oluşan parçalı yapısı içinde; gıdayı üreten, depolayan, dağıtan, satışı yapan her bir aktörün bakış açısını hesaba katan bütünlüklü bir politika oluşturma gücüne dikkat çeken Türkkan’a göre; gıda tedarik zincirindeki denetleyici rolünü terk eden devlet, bu süreçte Foucaultcu yönetme mekanizmalarıyla hem gıda tedarik zincirindeki aktörlerin ve malların hareketinin düzenlenmesini hem de tüketicilerin özelliklerinin biçimlenmesini içeren bir “idare etme sanatı”nı icra eder. Buna göre amaç, tüketici taleplerini karşılama esasına dayanan zincirin yapısından kaynaklı riskleri ortadan kaldırmaktan ziyade belirli bir düzeyde tutarak güvencesizliği sürekli kılmaktır. Ayrıca normalleşen ve süreklileşen riskler karşısındaki tüm sorumluluk tedarik zincirindeki aktörlere ve tüketici bireylere yüklenir. Böylece risklerle tek başına mücadele etmesi gerektiğinin bilincinde olan, devletten sağlıklı beslenme hakkı talep etmek yerine balkonunda kendi besinini yetiştirmek, kırsal alana taşınıp çiftçilik yapmak gibi bireysel çözümler üreten neoliberal özellikler ortaya çıkar. Tüm kentli nüfusa yayılsa da farklı sosyo-ekonomik konumlara göre güvencesizliğin derecesinin değiştiği koşullarda, kamu yararı yerine kendi kişisel çıkarlarının

peşine düşen bireylerin kent için ortak bir gıda politikası üretmesinin son derece güç olduğunu belirten Türkkarı; bu durumun riskler karşısında daha savunmasız grupların kendi kaderine terk edilmelerine ve dışlayıcı mekanizmalarla karşı karşıya kalmalarına yol açacağına dikkat çeker.

“Yabancılaşma, Hayal Kırıklığı ve Mücadelenin Umudu: Otoriter Kentleşme Koşullarında Plancının Habitus’u Nasıl Değişiyor” adlı makalelerinde Mehmet Penpecioglu ve Tuna Taşan Kok; kamu ve özel sektörde çalışan şehir plancıların meslek alanlarını hakimiyeti altına alan neoliberal koşullardan ne şekilde etkilendiklerine odaklanır. Kamu yararını, sosyal adaleti, uzun erimli düşünmeyi esas alan bir planlama eğitimi ile, planlamanın devletin otoriter bir biçimde uyguladığı neoliberal kentleşme politikaları doğrultusunda araçsallaştırıldığı bir mesleki ortam arasında kalan plancıların, bu çelişkili durum karşısında verdikleri çeşitli tepkileri Bourdieu’nun habitus kavramı çerçevesinde inceler. Farklı dönemlerde mezun olmuş plancılarla yaptıkları derinlemesine görüşmeler ve anketler sonucunda Penpecioglu ve Kok, kentleşme politikalarında neoliberalleşme sürecine karşı plancıların başlıca üç tip habitus geliştirdiğini ortaya çıkarır: “Hayal kırıklığı ve yılgınlık”, “kazanç güdüsü ve faydacılık”, “direniş ve toplumsal mücadele”.

Plancıların büyük çoğunluğu otoriter ve piyasacı politikaların biçimlendirdiği meslek pratiğinde kendilerini güçsüz ve umutsuz hissetmektedir. Planlama mesleğinin temel amacı gereği farklı sınıfsal kesimleri ortak iyi etrafında bir araya getirmeleri, bu nedenle politik ve ekonomik güç odakları karşısında bağımsızlıklarını korumaları gerekirken, tepeden inme kararların teknik uygulayıcılarına indirgenmektedirler. Planlama eğitimi ve pratiği arasındaki bu tür çelişkiler karşısında mesleklerine yabancılaşan plancılar, Türkiye kentlerinin ve mesleklerinin geleceği konusunda umutlarını yitirmektedirler.

Plancılar arasında, neoliberalleşen meslek alanına bir başka tepki türü de mücadele etmek yönünde olmaktadır. Mücadeleciler de yılgınlar gibi, içinde buldukları mesleki pratikten rahatsızdırlar; ancak onlardan farklı olarak çareyi geri çekilmekte değil, rant odaklı kentleşme politikalarına karşı mücadele etmekte bulmaktadır. Üçüncü grupta yer alan plancılar ise, ilk iki grubun aksine, neoliberal nesnel koşullara uyum sağlayıp mesleklerini kazanç elde etmek için araçsallaştırmaktadır. Bu üç tür habitusun geçirimsiz ya da sürekli olmadığını vurgulayan Penpecioglu ve Kok, özellikle mücadelecilik ve yılgınlık eğitimlerinin zaman içinde yer değiştirebildiklerini belirtir. Bununla birlikte zaman geçtikçe plancıların mesleki sorunlara ilgileri azalmakta, iyimser ya da kötümser tutumların ikisi de yerini bir çeşit uyuşmaya, duyarsızlaşmaya bırakmaktadır.

Meslek alanlarındaki neoliberal dönüşüme verdikleri üç tepkiden sadece direniş ve mücadele odaklı olanın umudu yeşertecek seçenek olduğunu vurgulayan Penpeciöğlü ve Kok'a göre; bunun için otoriter neoliberalizmin kentlere saldırısının planlama eğitimi içinde öğrencilere kavratılması, bu saldırı karşısında yaratıcı taktikler geliştirebilecek plancılar yetiştirilmesi ve plancıların kentsel toplumsal hareketlerle verilen mücadeleye mesleki pratiklerinin bir parçası olarak dahil olmaları gerekmektedir.

Deniz Ay ve Faranak Miraftab "Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Yurttaşlığın Performatif Pratikleri" isimli makalelerinde antidemokratik ve piyasa odaklı kentleşme politikalarına karşı kentlilerin kamusal mekandaki yaratıcı taktiklerini Gezi Hareketi'nde tanık olduğumuz "Direnen Piyano", "Duran Adam" ve "Yeryüzü Sofrası" örnekleri üzerinden inceler. Ay ve Miraftab'a göre, dünya genelinde refah devletinden "otoriter piyasacı" devlete geçişin yaşandığı neoliberalleşme sürecinde, ulus devlete üyeliğin getirdiği hak ve sorumluluklarla tanımlanan liberal yurttaşlık kavramına olan inanç yitirilmiş, onun yerine halkların aşağıdan pratikleriyle kurulan bir "performatif yurttaşlık" gelişmeye başlamıştır. Bu "kent yurttaşlığı" ile insanlar karar süreçlerine katılmaları için, devlet tarafından tanımlanıp sınırlanan "davet edildikleri" alanların ötesinde, kentsel kamusal mekanları yaratıcı eylemleriyle yeniden biçimlendirdikleri yeni alanlar "icat ederek" kent hakkını hem talep etmekte hem de kullanmaktadırlar.

Kentlilerin 1980'lerden bu yana devam eden ve AKP iktidarı süresince şiddetlenen neoliberal kentleşme politikalarına karşı mücadelelerin simgesi haline gelen Gezi Hareketi boyunca; Gezi Park'ının işgal edilmesinden başlayarak kentsel mekanın eylemciler tarafından yeniden tanımlandığı pek çok yaratıcı eylem biçimi ortaya konmuş, bu pratikler Taksim Meydanı'ndan tüm ülkeye yayılmış, hatta bir kısmı kolektif hafızada yer edinerek sonraki başka protestolara da taşınmıştır.

Ay ve Miraftab'ın incelediği örneklerden ilki "Direnen Piyano" ismiyle anılan, Alman piyanist Davide Martello'nun Taksim Meydanı'nda verdiği 14 saatlik konser; seyircilerin ve başka sanatçıların da katılımıyla meydanın iktidar tarafından tanımlanmış düzenini ihlal eden, ona yeni sembolik anlamlar yükleyen bir toplu etkinliğe dönüşmüştür. Gezi Hareketi'nden akılda kalan belki de en ilgi çekici, yaratıcılığıyla kolluk kuvvetlerini bile afallatan bir başka performatif pratik ise "Duran Adam" eylemi olmuştur. Bir performans sanatçısının Taksim Meydanı'nda yüzünü Atatürk Kültür Merkezi'ne dönerek saatlerce kıpırdamadan durmasıyla başlattığı eyleme yüzlerce insan katılmış ve eylem kısa sürede ülkenin çeşitli şehirlerine yayılmıştır. Ay ve Miraftab'a göre eylemin gücü, insanların sadece durarak neoliberalizmin yaşamlarına yönelik tüm teh-

ditlerine, baskılarına, yok saymalarına karşın “biz hala buradayız” mesajını vermesindedir. Son olarak, Gezi Direnişi devam ederken Ramazan Ayı’nın gelmesiyle eylemciler tarafından kurulmaya başlanan Yeryüzü Sofrası, tramvay yolunu her kesimden insanın katılabildiği devasa bir iftar sofrasına dönüştürmesi ile dayanışmanın, paylaşmanın sembolik bir ifadesi olmuştur.

Ay ve Miraftab’a göre; insanlar kendilerine dayatılan sınırlı katılım kanallarının ötesinde kendi katılım biçimlerini ve alanlarını oluşturdukları performatif protesto eylemleriyle sadece taleplerini dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda kentin kamusal mekanlarında “hem mümkün hem de gerekli olan” başka türlü bir dünya deneyimini sahneler.

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan İnsan, otoriter neoliberalizmin kentlerdeki yıkıcı etkilerini çok çeşitli olgular üzerinden ele alan makaleleriyle, içinden geçtiğimiz bu dönemi kavramaya yönelik son derece geniş bir perspektif sunuyor. Bir yandan, son günlerde yaşanan ekonomik krizle birlikte daha da yakıcı hale gelen barınma, gıda, eğitim, sağlık vb. hizmetlere erişim gibi, kentlerde yaşayan insanların gündelik hayatlarının temel sorunlarının yapısal faktörlerle ilişkilerini açığa çıkarırken diğer yandan mülksüzleşme, soylulaştırma, piyasalaştırma gibi neoliberal dönemi tarif eden kavramların kentlerdeki somut izdüşümlerini ortaya koyarak neoliberalizmin Türkiye kentlerinde nasıl ete kemiğe büründüğünü gösteriyor. Bu bağlamda kent, mekan sosyolojisi okurlarına zengin bir veri sunan kitap, aynı zamanda yapısal süreçlerin gündelik hayat ve öznelliklerle karşılıklı etkileşimine dair örnek çalışmalarla yöntemsel bir ufuk da açıyor.

Kaynakça / References

Geniş, Ş. (Der.). (2020). *Otoriter neoliberalizmin gölgesinde: Kent, mekân, insan*. Ankara, Nika Yayınevi.